

„Песпонеделник” в Широка лъка – моментна снимка на карнавала от 2007 година

Таня Марева
РИМ „Стою Шишков” – Смолян
tmareva@mail.bg

Резюме:Текстът представя празникът „Песпонеделник” в Широка лъка, Смолянско, проведен на 4 март 2007 г. Това е един от съвременните фолклорни карнавални фестивали в България без състезателен характер. Зароден е през 70-те години на ХХ в. и се организира от читалището и местната власт.

През 2007 г. се представят девет състава. Освен домакинските другите участници са от различни селища в централната част на Южна България, повечето от които гостуват многократно тук. Те показват традиционните карнавални празници в своите селища, прикрепени главно към пролетния календарен цикъл (Широка лъка, Смолянско, Климент и Васил Левски, Карловско, Сушица, кв. на Карлово, Попинци, Панагюрско, Турия, община Павел баня, Отец Паисий, община Калояново, Драгоданово, Сливенско), с едно изключение – към зимния календарен цикъл (Варвара, община Септември).

Представят се събраните материали от специално изследване – включено наблюдение, проведено от експертите на музея в Смолян по време на празника.

„Моментната снимка” на „Песпонеделник-2007” показва своеобразна устойчивост на традициите и уникалност на представянията. Очертават се тенденциите за иновиране на този вид фолклорни прояви. Една от тях е създаване на общност от съмишленици, географски раздалечени, но обединени на друг принцип – всички са участници в спектакъла на маската.

Карнавалът съществува днес на много места в България. Наследил древни традиции, обогатяван и променян през годините, той има своите нови измерения в нашето европейско битие като един от символите на българска идентичност и като ярка и неповторима проява на народен театър.

Предложеният тук текст е поглед, „моментна снимка”, върху съвременния облик на един от многото провеждани днес празници на маскирани у нас. Мястото е Широка лъка, община Смолян, Средни Родопи, България. Културната визитка на селището включва няколко съществени компонента: традиционната архитектура от XVIII-XIX в., местна строителна школа, представена от 91 обекта – жилищно-стопански и обществени сгради и съоръжения, някои от които с национално значение; музейната сбирка с етнографски характер, която пази и уникални предмети, свързани с историята на селището или принадлежали на видни негови жители; просветителския дух, обгръщаш и днес това старо културно средище в Родопите; карнавалния празник, наричан от местните „Традиционен кукерски празник „Песпонеделник”.

Известно е, че тук по стародавна традиция в неделята между Месни и Сирни заговезни „песацките старци”¹ (Вакарелски 1947:232-235, Бебелекова 2007:79-90) обикалят Широка лъка и изпълняват древни ритуали за плодородие и за прогонване на злите сили.

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

Според спомените на пионерите в организирането на празника първите стъпки за привличане на външни участници са направени през 1972 г., а през 1976 г. за първи път в селото се организират игри на маскирани – местни и гости от Южна България². През далечната вече 1976 г. са взели участие ширококолъшките песяци – в качеството на „комендант“, по-точно домакини, и съставите на Невестино, Вресово и Зидарово, Бургаски окръг, Тъжа и Търничане, Старозагорски окръг, Попинци, Пазарджишки окръг. Най-яркото впечатление от празника тогава и от маскарадното шествие е „ритмиката на танците, подсилваща своеобразната музика на татралки, тюмбелеци и чанове, от която цяла Широка лъка кънти“. Установява се практиката празникът да се провежда в първата неделя на м. март. По идея на днешните организатори цялото село и особено пространството около площада, където се провежда празника, е украсено с рисуваните плакати от предишни издания на „Песпонеделник“. Това са близо 20 плаката, поставени от първите години 1975-78 г. до 2004 г. Те са своеобразна история на игрите, макар в тази им роля да са разпознаваеми само от местните хора.

Текстът се базира на резултатите от планирано проучване на „Песпонеделник“ в Широка лъка през 2007 г. на специалисти от РИМ – Смолян, насочено към изграждане на музеев дигитален архив с представителни виртуални експозиции на значими за местната общност културни артефакти. Предварително ни е известно, че в навечерието на празника Широка лъка е получило приз за „уникално европейско селище с изключителни заслуги към българската и европейската култура“, а една от причините за това е карнавалът. Известно ни е още, че празникът се организира от местното читалище „Екзарх Стефан“, от Кметство Широка лъка, с подкрепата на Община Смолян. Той е най-важното културно събитие за годишния календар на читалището, едно от значимите за общинския културен календар, с голяма популярност в страната и с тенденция да стане добре известно и в чужбина³. Официалното откриване по право се дава на кмета на селото. В поздравлението си през 2007 г. той акцентира на „домашните“ игри на маскираните, провеждани предната седмицата и пожелава много веселба: „Нашите кукери цяла седмица гонят злите духове в селото. Всичко е чисто! Така че днес можем спокойни всички да се веселим.“ Следват думи за поздрав и от кмета на община Смолян, в които вниманието се фокусира върху автентичността на празника и силата на запазените традиции в „народния карнавал“ на ширококолъчани. За приблизително двучасовата програма на празника е ангажиран водещ, едно и също лице в последните години. Той разполага с анотации за всеки един от съставите и списък за последователността на тяхното явяване, но повече разчита на собствени наблюдения и възможности за импровизация. Участието на различните кукерски състави

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009“. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

няма състезателен характер, по-скоро се дължи на дългогодишно познанство между различните самодейни групи и престиж да се „показват“ в различни подобни фестивали.

За случилото се на 4 март 2007 г. на „купището“ (площада) в Широка лъка, за същинската част на карнавалното шествие и отчасти за „другото лице“ на празника разполагаме с филм, снимки, вещевени и текстови материали⁴. Към „моментната снимка“ на празника от 2007 г. прибавяме и впечатлението от специализираните рекламни реквизити и сувенири⁵. За допълване на впечатленията са прегледани и публикациите в местната и регионална преса, отразили празника⁶.

Маскарадното шествие в Широка лъка през 2007 г. включва 9 състава от Южна България. По регламент те се представят в рамките на 15 -20 минути.

Празникът „Песпонеделник“ в Широка лъка по неписано правило започва с представянето на домакините – „песяцките старци“. Във въвеждащия играта им текст се говори за стародавната традиция маскираните да обхождат седмицата преди празника селото, за персонажите, за характерното в техните маски, костюми и атрибути и вложените в тях символи, за смисъла на обредните действия. Подчертава се приемствеността в традицията. Тъй като текстовете, представящи отделните състави и изпълнения на своеобразната сцена на „Песпонеделник“ в Широка лъка, са много важна част от съвременния карнавален празник в страната, считаме за полезно да бъдат предадени дословно. Оценяваме и тяхната значимост като свидетелство за себепознание и самоопределяне на участниците в карнавала, защото са писани от признати от тях самите познавачи - от организатори или читалищни дейци, обединяващи съставите и осигуряващи случващия се празник в родното им селище или в рамките на външен празник//фестивал.

Дикторски текст⁷: *Ширококоляшките песяци представляват ценно допълнение към карнавалните обичаи в България. Дружината им се състои от 15-тина костюмирани и маскирани мъже. По-силно изразени образи са „старейшината и невястата“, за които всички се грижат. „Старейшината“ по нищо не се отличава от другите песяци. Той определя наказанията на заловените похитители на „невястата“ и се грижи особено много за нея. „Невястата“ е съпруга на „старейшината“. На гърба си носи задяната люлка с кукла в нея. На пояса (б.м.-диалектна форма, тройно членуване) има забучена хурка, с която преди почти през цялото време. Външният вид на песяците е подчертан от страшните маски и неизменните гърбици, които носят. Те са въоръжени с чудновати оръжия, от които най-характерна е червената спатилка. По тялото на песяка има препасани хлопци и чанове. Ритуалът на песяците изобразява пробуждането на природата, плодовитостта и раждането на новия*

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009“. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

живот. Със силния звън на чановете и хлопките, със страшните маски и размахването на спатилките, те демонстрират прогонването на студената зима, злите духове и всичко лошо.

Най-малкият участник е 9-годишен, най-възрастния – 53 годишен – трето поколение от създаването на състава. Участниците сами изработват маските си, като една маска се изработва около половин ден. От обърната овча и козя кожа, като гугла, правят се отвори за очите и устата, подшиват се с червен плат, за да са по-страховити. За вежди и мустаци се използват кълчища, за носа – обърната кожа. Слагат се рога и уши. Носят в ръце „спатилка” – дървена сабя, с която „спатисват”, удрят. В другата ръка – калами, в които насипват пепел и през които духват, все едно стрелят, а след това надават вик. Основната дреха е женски вълненик, обличат го на опako, овчи кожи за навуца, на кръста – кожен колан с чанове или дюмбелеци. Изпълняват различни ритуални танци, изравят злите духове и ги съсичат със сабите, боядисани в червено, все едно съсичат злото. Носят слама, натъпкана в торба, символ на злото, която изгарят на площада. Прескачат запалената слама на кръст, за да се пречистят и започнат на чисто новата земеделска година. Двама кукери биват впрегнати в рало, става заораването от ръководителя, останалите минават и зариват символично житото. Булката, „песяцката невеста” ги следва, носи в ръце бебе – символ на плодородието, и е бременна. Един от кукерите, който има демонична сила, я убива, а той самият е хванат и наказан със смърт чрез обесване. От ралото се прави символична бесилка – за греди служат двама кукери, а горе хващат ралото. Под ралото слагат шиник. Провинилият се слага главата си на примката и отговорникът рита шиника. Главата на кукера се откъсва, той започва да бяга. Настигат го, хващат го и го задължават да възкреси булката. Като я прескача три пъти, тя оживява и ражда малко кукерче. Всички са радостни, в знак на благодарност му връщат главата. Дружината се изнася и продължава да обикаля селото.

Бележки на етнографа: Участват 27 маскирани, три малки деца, около 3-4 годишни, придържани от възрастни, са най-новите попълнения в състава. Водач на групата сега е „старейшина”, преди години наричан „пристав”, „генерал”. Този персонаж е позволено да промени костюма си или се намира за интересно да бъде променен - днес е облечен в реквизитен костюм на офицер от БНА до 1989 г., от времето на тоталитаризма, с какъвто костюм разполага читалището. Преди години той е обличан в истински костюм на „пристав”, с костюм на „горски”, в зависимост от наличностите. „Песяцката невеста” е облечена в предизвикателно къса дреха, анцуг, ярки тричетвърти чорапи. Преди години лицето на този персонаж е рисувано върху бял памучен плат, днес е силно гримирано. Основните персонажи – „старците”, са облечени в

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

реквизитни костюми, ушити по поръчка на читалището, специално за състава. По кройка повтарят местната традиционна горна женска дреха – „грижка” или вълненник. Вече са изчезнали гърбиците от слама, носени от „старците” под дрехата на предишни празници. Сега една торба със слама „символизира злото” и дава огъня, с който се пречистват участници в обряда. Маските на „старците” днес са еднотипни, с антропоморфни черти, докато до скоро тук са се срещали и зооморфни (наподобяващи козел, овен, вол и др.) (Черкезова 1972: 119). Апотропейни допълнения към маските са преоразмерените бяло-червени пискюли и мартеници; скилидки чеснов лук; продуциращи – червени чушки вместо нос и нанизани от чушки и червен лук на шията. Първообразът на сабите е „спатилка” – дървен уред за очукване на коноп, чийто връх натопявали в червена боя. Една извадена от забвение фигура в карнавала е тази на инвалид от войната. Наричана е още „двойната”, „скачената”. Според информацията от читалищни дейци⁸ тази маска участва в ширококопъшкия празник отдавна, от началото на ХХ в. Влаганият в нея смисъл е изтъкване подчиненото положение на жената – родопчанка. Дори мъжът да е с недъг, с „кусури”, тя му слугува, носи го на гръб. „Скачената маска” е сложен за обличане костюм, тип „андрогин”, представящ две фигури: долна част – женска, горна – мъжка, без ляв крак. Прекъсвания в показването ѝ по време на обряда пред местната общност се дължат на трудното обличане и скрепяване на елементите – парцалени кукли. Количеството чанове, окачени по участниците в ширококопъшкия състав видимо са намалели, преобладават значително по-леките „дюмбелеци” – ковани звънци. Това е наложено поради значителното намаляване броя на звънците в селището, но и за улеснение при изпълнението на ритуалните танци с характерни стъпки, наричани тук „линкане”.

Село Климент, община Карлово, излизат също със самочувствие на изпълнители на древния обичай „Старчов ден” и с лаконично текстово представяне. Дикторски текст: *Старчов ден в с. Климент се празнува от незапомнени времена. От Месни до Сирни заговезни старците обикалят из селото за прогонване на злите духове и нечистите сили. Със силния звън на хлопките те възвестяват радостта от настъпващата пролет и започване на работа по полето. Обичаят е свързан с трудовата дейност на хората. Извършва се символично засяване, като сеячът благославя: „Както е пълна крината, тъй да е сита годината.”*

Съставът е редовен участник в националните празници в Перник, Ямбол, Стара Загора, Широка лъка, Разлог и много други. Участник е и в Международните карнавали в Полша, Черна гора и Сърбия.

Бележки на етнографа: Основната група на „старците” са 19 маскирани с красиви и сложни по направа „ликове”. Наподобяват женски глави със специални забраждания, тип „невестински”, окичени с

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

изкуствени рози и други цветя, с дълги разноцветни панделки, спускащи се към гърба. Лицата, направени от изкуствена мрежеста материя, са нарисувани, силно гримирани. Облечени са с тъмни потури и бели навуца, украсени с гайтанени обтоки с флорални мотиви. Нагоре са с женски ризи, с богато везани ръкави и червени капитонирани елечета. Задължителните за кукерските игри звънци в случая са големи по размер ковани „хлопки“. Над тях на кръста са окачени множество „пращки“ – колани, част от традиционен момински костюм, със провесени в двата края разноцветни пискюли (Сборник 1986: 141). Танците на „старците“ от Климент представляват интерес, макар да не са коментират – специфични подскоци, които синхронизират звъненето на хлопките; странични подскоци с ляв крак при хват за рамене; танц в две успоредни редици, последван от кръстосване на участниците, игри в кръг и в два съседни синхронни кръга. Различно от анонсираната благословия на орача е предложеното пред широколъшката публика наричане. Малко момиче, носено на платформа на рамене от четири маскирани като „старци“, декламира стихотворение-благословия. Групата „старци“ води още една изненада със себе си – Баба Марта – възрастна жена с традиционна местна носия, с кошница с червена вълна и с хурка затыкната с бяла и шарена вълна, придружена от две „щъркела“. Хороводна песен за сеитба, изпълнена от фолклорния състав при местното читалище, заглушена от шума на хлопките, завършва представянето.

Участниците от с. Васил Левски, община Карлово (Стаменова 1982: 18, 29, Стаменова 1986: 260-261) излизат с табела, макар да са добре известни на публиката, събираща се за празника в Широка лъка, с многократните си участия и със специфичните и колоритни костюми.

Дикторски текст: *Пред вас излиза кукерска група при НЧ „Никола Й. Вапцаров, с. Васил Левски, община Карлово. Красиви са левчанските старци (кукери). Както стъпките, така и костюма е запазил своята автентичност и до днес. Романтика и митично тайнство крие танцът на старците. Стъпките – бавни, отмерени и тежки, разтърсват мегдана. Хлопките запяват песен, която омайва душите и гали слуха. Човек не може да не бъде запленил от тяхната красота и автентичност.*

Неизменно преди старците на мегдана излизат дяволите – целите в черно, с намазани с катран опашки, те стъпват бавно и удрят ритмично и отмерено черни връшници. Дяволите символизират злите духове и нечисти сили, които старците пропъждат с песента на своите хлопки.

Обичай: Оран – жътва. На мегдана излиза орач, впрегнал в дървено рало два вола и символично заорава нивата. След него сеяч пръска зърното от дървен шиник. С отмерени крачки крачи и нарича: „Колкото зърна, толкоз класа на таз нива, да се люшкат класове като море.”

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009“. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

Жътварките със сърп и паламарка жънат наведени и запяват жътварска песен.

Обредите, които извършват кукерите са тясно свързани с трудовата дейност на хората и тяхната надежда за богат плод от ниви и градини. Запазил традициите на своите деди, народът ни и до днес с радост очаква в своя дом старците с техните благословии.

Бележки на етнографа: Съставът включва 18 маскирани като „старци”. Маските им са конични бели покривала-качулки, с оформени от черен плат и черна вълна ликове (за очи, брада и мустаци), червени зъби, черни пискюли отпред на качулката и на върха. Облечени са с ризи с дълги ръкави и черни женски контоши, обути с панталони от дългокосместа козя кожа. На кръста носят по един или два сгънати на диагонал месали, отгоре женски забрадки, женски колани - пражки с разноцветни пискюли, колани с хлопки. В ръка държат по чифт кърпи – пѝшове, обточени по краищата с дантела, които постоянно размахват при танца си. В групата участват трима облечени като дяволи – силно театрализирани костюми, но връшниците са автентични. На своеобразната сцена първо излизат „дяволите”, следвани от „старците”, като три малки деца – момиче на видима възраст около 4-5 години и две момчета около 8-9-годишини вървят първи след „дяволите”. Облечени са с костюм на „старец”, но без качулката. Следват останалите от групата на „старците”, които явно представят прогонването на „дяволите”. Танцът на „старците” е в една или две редици, с ритмика в стъпките.

Втора част от представянето на левчанските старци показва орансеитба-жътва. Изпълнява се от друга група предрешени. Двама са маскирани като волове, с маски от козина и рога, впрегнати в рало, останалите са облечени с традиционни костюми, характерни за селото до 20-30 години на ХХ в. Участват още орач с копраля, който води „впряга”, сеяч с крина; четири жени жетварки; певица и певец. Малки деца – от 4-5 до 10-12 годишни също участват в „играта”. Жетварската групичка възстановява земеделски дейности и обичая „Брада на нива”. Жетварски песни „Байне-ле, бате Иване, нивата ти е ожъната” и „Кадъно, Кадънчеце-ле...” огласяят площада. През същото време „старците” са разположени в кръг около участниците в спектакъла, свързан със земеделието. Завършек на представянето на групата от Васил Левски е излизане в центъра на „старците”, сега играта им е спонтанна, без еднакъв ритъм и без редица. Качулките са свалени и лицата им са открити.

С. Отец Паисиево, Община Калояново, Пловдивско също имат табела, която оказва освен селището и това, че са „кукерски състав”.

Дикторски текст: *Подухне ли топлият вятър на Средногорието, дойде ли време за пролетна сеитба – на „Сирни заговезни” в село Отец Паисиево тръгват яки момци и мъже с чудни премени да гонят злото,*

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

събрано през дългата зима. Селото се оглася от чудния звън на хлопките и чановите – така наречените старци тръгват да прогонват злите сили. Те замайват главите на жителите с чудните премени. Облечени с бели ризи и червени фустанели, обути в лапчуни, стегнати с черни гайтани и с цървули. На кръста са с хлопки и чанове, тежащи над 30 кг. А качулките – величествени и неповторими, островърхи, достигащи над 3 м, изработени с голяма любов и старание, символизиращи красивата пролет. В ръцете си държат „калъчки”, с които и тази пролет ще победят злото и ще проправят пътя за нов живот.

Танцът им изразява ритуален момент, с който гонят злото – дявола. Прогонили злото, те приветстват пролетта, за да тръгнат стопаните да орат и засяват нивите си, защото злото е прокудено и нивите и селото са готови за нов живот.

Съставът е участвал няколко пъти в международни маскарадни игри в гр. Перник, Габрово, Широка лъка, Карлово, Винария 2000 - гр. Ямбол, Раковски, Попинци, Сушица, Каравелово, Камен и много други и „винаги между първите”.

Бележки на етнографа: Първи на площадното пространство излизат маскирани като „волове” (мъже с ямурлуци, обути с потури, с прикрити от качулките лица), впрегнати в хомот, на който е закован волски череп. Те влачат орало, на воището със закрепена диканя, а върху нея – черешово топче. Орач с ямурлук „подкарва” впряга. Бие по гърбовете „воловете” с метла, окичена с червени парцали. Периодично пука с топчето и дава на воловете да пият вода. Зад топчето, завързан за него с въже за ръцете, върви мъж с тъмносини потури и елек, вероятно представящ турско заптие. На гърба му е задяната конструкция за самар. Той също яде бой с метлата от водача на впряга. Два женски персонажа допълват изненадата у публиката – „натруфена госпожа” (облечен с кринолин мъж, целия отрупан с цветя, гирлянди и плодове, държи българския трибагреник в ръка) и нейна „прислужница” (също предрешен мъж) с предизвикателно къса престилка замита пътя на господарката със селска дворна метла.

„Старците”, които всъщност ни събират на този празник, са 9 на брой и излизат последни. Имат наистина невероятно красиви високи „качулки”, окичени с цветя и гирлянди. Долната част на качулките, покриваща раменете и гърба е от бяло платно. Ликовете са от тъмен, черен плат, с апликирани брада и мустаци, отвори за очи, червени бузи. Облечени са с ризи с шевици на ръкавите и пазвата и червени невестински фустанели. Фустанелите са автентични, част от местната женска носия след 20-те години на XX в. На кръста носят по два реда звънци – различни по големина хлопки. Те излизат с танц в две редици, с лице една към друга, със странични подскоци. Продължават в обща редица, отново се разделят и

Маскарадът и времето

играят в два съседни кръга, обединяват се в общ кръг. Посоката на движението им се задава от водачите на редиците.

с. Драгоданово, община Сливен (Арнаудов 1972: 17) се извяват за първи път на „купището” в Широка лъка, но не са първите кукери от Сливенския край играли тук. Табелата, предхождаща появата на състава указва читалището и селището. Дикторски текст: *Кукерите играят седмица след Сирни заговезни. Този обичай се изпълнява с цел да предизвика плодородие и здраве по хората и добитъка. Кукерската дружина се състои от момчета. Кукерите играят седмица след Сирни заговезни. Този обичай се изпълнява от млади мъже, централни образи сред които са булката и младоженеца, допълнени от 2-3-ма пометаджии, зълви, девери, пародийния образ на попа и др. Всеки кукер приготвя сам обредното си облекло – гугла (маска) от парцали с два рога, перушина, брада от вълна на овца, на краката бели навуца и черни кожени връзки или вадени престилки, на кръста хлопки. По-късно правят маската островърха, от вълнен дебел плат, украсена с титерички, маниста, огледалца, панделки и др. Обредното облекло допълват кукерските атрибути – джумук (дървен ятаган), големи тояги (помети), в долния край с прикрепена овча кожа, хурка с вълна, символ на плодородие, кросно, с което младоженецът пази булката, кадилницата на попа, в която вместо тамян димят люти чушки. За символичното заораване носят рало, хомот, копраля и крина за засяването.*

Кукерите се обличат извън селото, по-късно в някоя къща. Облечени, образуват шествие, което обикаля селото от единия до другия край, докато посетят всички къщи. Влизат във всеки дом, освен там където скоро е имало смърт. Навсякъде играят кукерско хоро. Ако има малко дете в къщата, вземат детето от майка му и играят с него, за да има плодородие. Булката мете с метла към огнището, пак за бекет. Целува ръка на стопанина, който дава пари (кръст) и черпи с вино и мезета. Стопанката дарява брашно в сито, което изпразнено търкулват – ако се захлупи, годината ще бъде плодородна. Като обиколят всички къщи, кукерите се събират на мегдана или на кабата и извършват засяването.

Кукерите играят кукерско хоро в присъствието на цяло село, начело с булката. Дрънкат с хлопки и удрят помета си, за да внушат по-силно заклинанието – идната година да бъде по-плодородна. С ралото, копралята и крината извършват символично заораване и засяване. Ралото и копралята правят на пирамида. Булката се изправя на нея и благославя: „Както е як и здрав на кукерите джумука, тъй са здрави и яки всички тука....”

Кукерската група на с. Драгоданово, област Сливен е създадена през 2000 г. В състава са включени ентузиазирани младежи и деца. В

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

репертоара са включени традиционни обичаи и моменти от живота на българина: сватба, обработване на земята, танци, наричания за плодородие, за прогонване на злите сили, за победата на доброто над злото, за голям берекет, добруване и благополучие на хората. Групата е носител на много награди и от създаването си участва в няколко фестивала на година.”

Бележки на етнографа: Участват общо 24 човека. Маскираните като „кукери” са 18, облечени с характерни за Сливенския край карнавални костюми. Носят триъгълни островърхи „гугли”, с множество разноцветни ленти, закрепени на върха и спускащи се назад. Ликовете на маските са наистина богато украсени, с подчертано големи носове. Дрехата им е от китеник, пристегнат на кръста с колан с многобройни хлопци. Китениците са бели, рамкирани в краищата с цветни ивици, в един случай – с цветовете на българския трибагреник. Обути са с потури, на краката – бели навуца и тъмни върви. Играят характерно „кукерско” хоро – заловени на въже на разстояние един от друг, с протегнати напред „джумуци”, в другия вариант – заловени за „джумуците”, дървените ятагани. Обикалят цялото площадно пространство. Последен в редицата е „кукер” с помет, с който бие по земята. Ритъм за танц им подава тъпанджията, заедно с гайдаджия. Към артистичната трупа са включени невеста и младоженец, поп, орачи, мечкар и мечка и други персонажи в традиционни облекла. След хорото на „кукерите”, които застават с полукръг около сценичното пространство, се представят обреди от традиционна сватба, заораване на нива, пародийни демонстрации на мечка и др.

Върхов момент е благословията на предрешения на „невеста” мъж, стъпил на изправен хомот на орало. Словесната имитативна магия за плодородие, плодовитост, богатство, здраве се подкрепя на всеки стих от ударите на тъпанджията и звънтежа на хлопките. Завършват с хоро на всички участници, под съпровода на разнообразната музика – джура-гайда, тъпан, звън. Последен играе кукерът с „помет”, той замита след излизация от сцената състав.

с. Варвара, община Септември, Пазарджишко (Арнаутов 1995: 111). Табела указва населеното място, от което идват. Дикторски текст: *По стара традиция в с. Варвара се празнува Дервишов ден на Васильов ден. Започва да се празнува преди много години. Историята му датира още от времето на османското робство. Тъй като кукерските игри са чисто езически – прогонване на злите духове и надежда за повече здраве и берекет, хората от селото се маскирали някога на 14 януари (Васильов ден – ст.ст.) и цял ден ходили от къща в къща да честитят Нова година. След това този обичай се превръща в традиция и започва да се повтаря всяка година, така до ден днешен. Тук е единственото място, където кукерските игри се провеждат на първи януари, а не както навсякъде на*

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

Сирни заговезни. Подготовката за празника започва един-два месеца преди. Участниците в него са предимно мъже. По махали се разделят на групи и започват да стягат своите маски и костюми, с които ще се представят, като се стараят никоя група да не види маските на другата.

С много веселие е съпроводен обредът „Невестата”. По традиция на 25 декември – първия ден на Коледа, в читалището се провежда дервишко събрание. На него се избират участниците в така наречения „дервишки ансамбъл”, който включва: невеста, младоженник, девер, деверица, цигани, мечка, мечкар и всички се водят от гайдарджия и тъпанджия. Така избрания ансамбъл още в ранни зори на празника облича костюмите, които са строго местни, автентични и съпровождани под звуците на гайда, тъпан и дрънкането на звънци, тръгват в 2 часа сутринта от единия до другия край на селото. Дервишките свирни и дрънкането на звънци продължават почти през целия ден. Дервишов ден в с. Варвара е бил и ще бъде един от най-обичаните и почитани празници.

Официално кукерският състав съществува от 1964 г. Броят на участниците е неограничен – между 90 и 100 души. Възрастовата граница също не е строго регламентирана – от 3 до 80 годишна възраст. Изявите на състава освен от местен характер са и от национален и международен – Пазарджик, Попинци, Карлово, Панагюрище, Костенец, Перник, Ямбол, Сливен, Триград, Раковски, Пещера, дълги години в Широка лъка.

Бележки на етнографа: „Дервишите” са пет момчета, включително и по-малки, около 7-8 годишни. Целите им костюмите са от дългокосместа козинява кожа, различен цвят (преобладава долна част - тъмна, почти черна, горна - светла). Маските са огромни, с причудливи животински образи, имат подчертано голяма и разтворена паст, с червени зъби. Уши и рога подчертават демоничния лик на „дервишите”. Осъвременените маски имат елементи от съвременни материали. „Дервишите” носят различни звънци – четири големи чана, няколко по-малки хлопки, по две хлопки – една отпред на врата и една отзад на кръста. В групата участват и няколко възрастни, без маски, облечени в традиционни костюми. Представят сценки: посрещане на невеста в дома на младоженеца и благословии; мечкар разиграва мечка, газене от мечка за здраве. Следват радостни възгласи, свързани с освобождението. Свирене на джура-гайда приглася на спектакъла.

*с. Сушица, квартал на Карлово също са с табела, макар и много добре познати в Широка лъка. Едни от ветераните на игрите тук. Дикторският текст е твърде кратък: *Кукерите на Сушица, наричани още „старци”, съществуват от незапомнени времена. Игрите им предшестват започващата през пролетта земеделска работа. Воловете**

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

и ралото символизируют орането и засяването на земята. Кукерите играят от Месопусна до Сирна неделя. По време на играта се образуват различни фигури. Съществува и групата на Боримечката с черешовото топче, които пресъздават паметни моменти от Априлското въстание.

Бележки на етнографа: „Старците” от Сушица са 34 човека, разделени на две групи на база костюмите им. Първите са с високи конични качулки от бял плат, покриващи лицата и тила, украсени със спирали от черни конци, огледала. Облечени са с къси черни сукмани и панталони от козя кожа, огромни хлопки с декорирани с капси каишки. Вторите са с бели качулки със спуснати назад върхове, очи и мустаци очертани с черна вълна и конци. Носят бели облекла – ризи, гащи, навуша, на кръста – колан с дребни чанове. В костюмите и на двете групи има типични за женската носия в района атрибути за моми и млади жени - дълги цветни плетени колани с пискюли на кръста и на врата – червени памучни забрадки, щамповани с жълти флорални мотиви. Играят характерно ритмично хоро, с подскоци на единия или другия крак, със странично придвижване. В танца изпълняват сложни фигури, обикаляйки в кръг, в две успоредни редици, в два съседни кръга, на зиг-заг, кръстосвайки редиците и т.н. Накрая завършват с танц в затворен кръг и след неравномерно разтърсване на хлопките и звънците – вдигат маските. Отдавна е известно, че в състава участват и жени. На „Песпонеделник – 2007” са пет. По танца не могат да бъдат различени. За разлика от останалите състави, които също са разнородни – доминиращи в представянето са „старците”, завладяващи и публика и пространство с ритмичните си танци.

с. Попинци, община Панагюрище Те са от ветераните на празника в Широка лъка и сами домакини на подобен празник (Арнаудов 1995: 121). Дикторски текст: *„Съставът за автентичен фолклор при читалище „Искра” в с. Попинци ще представи на кукерския празник „Песпонеделник” в Широка лъка Джумал и Въртяжка. Въртяжката се побива на мегдана. На нея се въртят младите – с това показват, че се харесват и скоро ще има сватба. Около Въртяжката се играе плетеното моминско хоро „Пряла Начка”.*

В Джумала участват маскирани младежи. Персонажите са булка, младоженец, крадец, живо магаре, циганки. Джумалът представлява голям дървен скелет, покрит с козинява черга. Главата е на елен-рогач в червен цвят, символ на берекет и плодородие. Джумалът и останалите персонажи обикалят цялото село и влизат във всяка къща. Стопаните ги даряват с брашно, яйца, пари. Стопанката полива Джумала с вода, той се тръска и поляга – това символизира натежаването и полягането на житните класове от плод и изтърсването на житото в хамбарите от стопаните.

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

Бележки на етнографа: Първо се представя съставът за песенен фолклор, наброяващ 30 човека, който изпълнява обичая „Въртяжка” – обредно люлеене на неженени през пролетните празници. Важна роля имат момците, които стягат приспособлението за въртене, люлеенето и обезпечават сигурност за качените на люлката-въртяжка. Момите пеят хороводни песни и играят хоро, последователно се люлеят – от една страна момък, от другата мома. Излизат маскираните. Двама изпълняват „джумал” – рогата му са от тънки дълги клонки, вместо глава е окачена голяма мартеница и зелена чемширена китка. Маскиран мъж, с много дълга копраля в ръка, го води. „Джумалът” рита с крака и подскача неритмично, водачът го бие с копралята. „Невеста” с фустан и бяло було, придружавана от „младоженец” с военни дрехи и с „генералски лампази” е на чело на останалата част от групата маскирани – цигани, крадец, бирник. Накрая върви „старец” с окъсани дрехи и с потури пълни със слама, носи гъдулка. Крадецът закача невестата, младоженецът я брани. Старците играят „Прескочи-кобила”.

Последни играят маскираните от с. Турия, община Павел баня (Краев 1979). Те са дългогодишни гости на карнавалния празник в Широка лъка и своеобразни техни побратими, така поне ги чувстват домакините. Това е едната причина за появата им на края. Другата е специфичният завършек на играта им – истинско къпане на маскираните в Широколъшка река. Представянето им е лаконично. Дикторски текст: *Много от обичаите в Турия са запазени чисти в автентичен вид, но има един стар празник, запазил най-добре своята първичност, който не помни своето начало. Това са карнавалните игри, игрите на кукери или както турийци ги наричат „Старци”. Тяхната игра очарова с красотата на багрите, с ритъма на хлопатарския звън, с пластиката и гъвкавостта на движенията. Колоритни и красиви са маските на старците. Сякаш по тях са разпилени всички цветове на дъгата.*

Бележки на етнографа: „Старците” носят островърхи качулки. Отпред са с ликове от черен плат, с очертани с бяло черти, отзад качулките са от козинява кожа. На върха на качулките имат кукли, наподобяващи младоженки, под тях панделки. Обути са с бричове, имат бели навуца и козиняви върви. До кръста са голи, по пъстри къси момински елечета. В предишни години на представянето им в Широка лъка телата им са почернени, през 2007 г. не. На кръста имат тежки нанизы от хлопки и звънци. На ръцете, краката и на гумениците им са закачени големи червени и цветни помпони. Дървените им саби са украсени с ленти.

Спектакълът започва с излизането на петима „старци” и представяне на ритуал по приемане на млад „старец” в групата на маскираните. Дава му се да пие вино, с „калъчката” – дървената сабя, посветителят го приобщава към групата. Целият състав излиза на „купището” и се

Маскарадът и времето

очертават двете групи – на „старците” и на „циганите”. Показва се посрещане на „старци” и даряването им в дома от стопанин. Групата на циганите, предвождана от почернен персонаж (Гоев 1995: 122), разиграват част от сцените, описани в литературата (Краев 1979: 159-160). Спектакълът завършва с ритуално къпане на „старците” в реката.

В заключение за „моментната снимка” на „Песпонеделник-2007” в Широка лъка: празникът се случил – и за маскираните, и за публиката. Целта му е „за здраве и плодородие”, за всеобщо веселие, за изява и удовлетворение на участниците, за естетическа наслада и задоволяване на любопитството на наблюдаващите.

Традицията продължава да възпроизвежда основната нишка от старите обичаи, макар и редактирани от времето и от нагласите на изпълнителите. Погледнато обобщено основните обредни действия, изпълнявани в миналото в съответните селища, чийто смисъл вече тъне в забравата, периодично се повтарят в съвременните празници, в интерпретиран за сцена вариант. Обредните лица от традиционния маскарад участват – повечето с автентични маски и костюми, с локалните им наименования, в различна степен с традиционните им роли. Очертава се тенденция за прикрепване към съставите на маскирани чужди на тях нови групи персонажи. Те са свързани с паметни исторически събития (Варвара, О. Паисиево, Сушица), с обединяването в спектакъла на няколко празника в съответния годишен цикъл (Климент, Попинци), на свързани с трудовите земеделски празници обичаи (В. Левски). Определящ за процесите на промяна е фактът, че читалищата укрепват като организационни центрове за подобни участия. Оттам се налагат участията на все по-големи и разнородни групи: освен състав на маскираните – певчески и танцови групи, инструменталисти, носач за табелата и др. На моменти превесът на тези „външни” за същинските игри на маскираните елементи е такъв, че у публиката се получава раздвояване кое е водещото – маските с техните игри или пресъздаването на традициите и обичаите и фолклорните изпълнения. Други елементи на иновация наблюдаваме в разчупването на забраните по критериите на автентичните маскарадни игри – жени навлизат в изпълненията, маскираните проговарят, рецитацията е вече част от обичая-представление, в което се превръщат съвременните издания на карнавала като фестивал. Участват малки деца, обучението им започва от невръстни години. Регистрират се иновации в маската, първо в унифициране ликовете на главните персонажи, „старците”, също и във въвеждането на нови материали. Текстово представяне на всеки един от съставите също дава насоки за размисъл върху съвременното състояние на карнавалните игри с маски у нас. Преобладават кратки тестове. В тях отсъстват детайлите за „изиграните” обредни действия, рядко се коментират танците, изключение е подчертаване на локални специфики. В

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

повечето случаи според текстописците маските, костюмите, звънците се оказват значими, както и образите в които се превъплъщават участниците. Също значими са броя на участията и местата, в които групата е показвала своя спектакъл.

Представянето на повечето от съставите ежегодно в Широка лъка, включването и на повече от 200 човека в разглежданото издание на празника, ни подсказва, че се създава общност от съмишленици, географски раздалечени, но обединени на друг принцип – всички са участници в спектакъла на маската.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Арнаулов 1995:** А. Арнаулов. Маскарадните обичаи в традиционния празничен календар на Пазарджишко. – В: *Маскарадните игри – минало и съвременност*. Перник, „Кракра”, 1995, с. 87-122
- Арнаулов 1972:** М. Арнаулов. Кукери и русалии. – В: *Студии върху българските обреди и легенди*. Т.П., С., Изд. БАН, 1972, с. 7-214
- Бибелекова 2007:** М. Бибелекова. Маскарадни игри на Заговезни в Смолянско (Опит за типология). – *Rhodorica*, 2007, 2, с. 79-90
- Вакарелски 1947:** Хр. Вакарелски. Карнавалните обичаи в Широка лъка. – В: *Широка лъка. Просветно огнище*. С., 1947, с. 232-235
- Гоев 1995:** А. Гоев. Черната обредна маска (Към въпроса за полифункционалната ѝ характеристика). – В: *Маскарадните игри – минало и съвременност*. Перник, „Кракра”, 1995, с. 87-122
- Краев 1979:** Г. Краев. Типология на категорията пародия в кукерския обред по материали от с. Турия и с. Павел баня, Старозагорско. – В: *Фолклор, език и народна съдба*. С., Изд. БАН, 1979, с. 154-165
- Краев 1981:** Г. Краев. Обредното травестиране по българските земи през зимния календарен цикъл. – В: *Обреди и обреден фолклор*. С., Изд. БАН, 1981, с. 146-172
- Попов 1993:** В. Попов. Български народни игри и представления. С., Наука и изкуство, 1993
- Попов 1994:** Р. Попов. Календарни празници и обичаи – В: *Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура*. С., 1994, с. 98-100
- Сборник 1986:** Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. С., Изд. БАН, 1986
- Сборник 1999:** Маска и ритуал. С., Изд. НБУ, 1999
- Стаменова 1982:** Ж. Стаменова. Кукери и сурвакари. С., ДИ „Септември”, 1982
- Стаменова 1986:** Ж. Стаменова. Календарни празници и обичаи. – В: *Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания*. С., Изд. БАН, 1986, с. 224- 292
- Черкезова 1972:** М. Черкезова. Типология и разпространение на сирваскарски и кукерски маски, обредно облекло и реквизит в България. – В: *I конгрес на Българско историческо дружество*. Т.П. С., 1971, с. 189-191

¹ Според представители на местната общност, които имат отношение към читалищната дейност обиколките на селището през въпросната седмица не са спирани дори и по време на тоталитаризма. Сега също продължават, като участниците са петима-шестима, най-активни от състава към читалището. Между 2 ч. и 5 ч. след обед преминават през селището.

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250

² Специални благодарности за информацията на г-н Стоил Калфов, дългогодишен ръководител на състава на *песяците* към читалище „Екзарх Стефан” – Широка лъка, майстор на маски и други реквизити, художник на преобладаващата част от рисуваните рекламни плакати от 1975 г. до 2004 г.

³ Ежегодно чуждестранни туристи, отседнали в Пампорово, посещават празника. Досега гости на Широка лъка са били състави маскирани от Япония, Ирландия, Полша, Сърбия и Гърция.

⁴ РИМ-Смолян: **Научен архив**, ф. VII, а. е. 82 (DVD филм, 100 мин., представящ главно шествието на 9-те състава от различни селища на Южна България и това което се вижда и чува от трибуната на официалните лица и водещия на празника); **Фотоархив**, Ц-1038, 1039 (снимки и 70 цв. негатива, лайка-формат, на персонажи и детайли от костюми, атрибути, общи планове от играта на маскираните); **Научен архив**, Ф. VI, а. е. 395 (анотации, предоставени на конферансието на празника от групите-участници); **Сп.Ф-Е**, инв. № 14, рекламна шампована тениска с изображение на маска от с. Широка лъка, изложена в експозицията на Смолянския музей и с надпис „Kukegi – Bulgaria”.

⁵ Освен заведената в спомагателен фонд „Етнография” на РИМ-Смолян, рекламна тениска, на сергиите, открити за празника, друг специализиран сувенир не се предлага. На шанд в ТИЦ към читалището се продават ръчно изработени сувенирни местни маски, пощенски картички и календари със снимки на *песяци* от Широка лъка на фона на традиционната архитектура

⁶ Йорданова, Ат., Над 400 кукери от цялата страна идват в Широка лъка за „Песпонеделник” [Тази неделя в селото ще се проведат традиционните кукерски игри] – в-к „Родопски вести”, 2007, бр. 9, с. 2; Радичева, Сл., Широка лъка изгони злите сили. – в-к „Марица”, 5 март 2007, с. 3

⁷ Научен архив, РИМ-Смолян, Ф. VI, а. е. 395, 19 л. Дикторските текстове се представят в автентичен вид, с несъществени промени в пунктуацията.

⁸ Благодаря на Величка Райчева, председател на НЧ „Екзарх Стефан” до 2007 г., която ми разказа за въпросната маска.

Маскарадът и времето

Сборник доклади от научна конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. Перник, изд. АРГУС, 2009, с. 233-250